

Juha Meriläinen

PUTININ ALTTARI- POIKA

Patriarkka Kirill ja Venäjän pyhä hyökkäyssota

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Juha Meriläinen ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

ISBN 978-951-1-47605-4

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

Toivolle, Martille ja Hannekselle

Sisällys

Esipuhe: Paavi ja patriarkka.....	9
1. Vauraus ja valta	15
<i>Kultainen kello</i>	15
<i>Historian suurin varkaus?</i>	19
<i>Venäjän Golgata</i>	23
<i>Kirkko ja KGB</i>	28
<i>Tupakkaa, alkoholia ja öljyä</i>	34
2. Venäjän ortodoksisen kirkon nousu.....	39
<i>Vaikea vapaus</i>	39
<i>Kirkon ja valtion sinfonia</i>	48
<i>Uusi ortodoksinen Venäjä</i>	53
3. Uskonnollisen nationalismin monet kasvot	62
<i>Venäläinen kulttuurisota</i>	62
<i>Poliittinen ortodoksisuus</i>	64
<i>Fundamentalistit kirkossa ja sen laitamilla</i>	67
<i>Kommunisteja ja fasisteja</i>	74
<i>Slaavilainen maailma</i>	79
<i>Euraasialainen Venäjä</i>	86
<i>Valtion alttari</i>	98
4. Putinin Venäjä	102
<i>Toiveikas alku</i>	102
<i>”Venäjä ei neuvottele”</i>	105
<i>Suhteet länteen viilenevät</i>	113
<i>Konservatiivinen käänne</i>	119
<i>Venäjän idea</i>	126
5. Kirkko venäläisen maailman suojelijana	134
<i>Kirkko etsii paikkaansa yhteiskunnassa</i>	134
<i>Ortodoksinen sivilisaatio</i>	136
<i>Venäläiset kansat venäläisessä maailmassa</i>	143

<i>Ortodoksiset ihmisoikeudet</i>	153
<i>Arvollinen patriarkka</i>	161
<i>Kirkko anti-gender-lobbarina</i>	168
<i>Perinteisten arvojen lähettiläs</i>	174
6. Ongelmana yhteinen historia	180
<i>Enkeli ja metropoliitta</i>	180
<i>Myyttinen Kiovan Rus</i>	182
<i>Kiista Rusin perinnöstä</i>	188
<i>Ukrainan tarina</i>	194
7. Taistelu Ukrainan sielusta.....	207
<i>Ukraina etsii suuntaa</i>	207
<i>Itsenäisen maan sirpaleinen kirkko</i>	211
<i>Kaasuase</i>	220
<i>Krimin valtaus</i>	223
<i>Moskovan patriarkaatti muuttaa strategiaa Ukrainassa</i> ...	227
<i>Ortodoksinen kirkko Ukrainassa syntyy</i>	230
<i>Ukrainan kirkkotaistelu jakaa ortodoksisen maailman</i>	238
8. Hyökkäys syntiä ja länsimaisia arvoja vastaan	245
<i>Pyhä ”erikoisoperaatio”</i>	245
<i>Sota</i>	250
<i>”Saatanallisen lännen ylivalta”</i>	256
<i>Valinta Jumalan lain ja synnin välillä</i>	263
<i>Patriarkka järkyttää kristikunnan</i>	268
<i>Kirill menettää Ukrainan</i>	283
Jälkisanat: Putinin alttaripoika?	293
Kiitokset	310
Viitteet.....	312
Lähteet.....	347
Henkilöhakemisto.....	378

Esipuhe: Paavi ja patriarkka

Roomalaiskatolisen kirkon johtaja, paavi Franciscus, kertoi 3. toukokuuta 2022 italialaiselle *Corriere della Sera* -sanomalehdelle maaliskuun 16. päivänä käymästään keskustelusta Venäjän ortodoksisen kirkon johtajan, Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Kirillin kanssa.¹ Haastattelu sai yllättävän käänteen.

Paavi kertoi keskustelleensa patriarkan kanssa 40 minuutin ajan Zoomin välityksellä muun muassa sodasta Ukrainassa. Franciscuksen mukaan Kirill oli lukenut hänelle paperilta useita perusteluita sille, miksi Venäjän hyökkäys Ukrainaan oli ollut oikeutettu. Patriarkan mukaan syinä olivat Ukrainan venäjänkieliseen väestöön kohdistuneet väkivaltaisuudet vuoden 2014 vallankumouksen aikana sekä lännen rikkomat lupaukset siitä, ettei Pohjois-Atlantin puolustusliitto Nato levittäytyisi pidemmälle itään.²

”Minä en ymmärrä tästä mitään”, paavi kertoi vastanneensa patriarkalle. ”Veli, me emme ole valtion pappeja. Emme voi käyttää politiikan kieltä vaan Jeesuksen kieltä. Olemme saman Jumalan pyhän kansan paimenia. Tämän vuoksi meidän on etsittävä rauhan teitä ampumisen lopettamiseksi.”³

Paavi, jota oli kevään mittaan arvosteltu haluttomuudesta nimetä Venäjä ja sen presidentti Vladimir Putin syyllisiksi sotaan, otti haastattelussa askeleen aiempaa pidemmälle. ”Patriarkka ei voi muuttua Putinin alttaripojaksi”, hän totesi *Corriere della Seralle*.⁴

Paavin sanat eivät saaneet lämmintä vastaanottoa Moskovassa. Patriarkaatin julkaisemassa virallisessa tiedotteessa pahoiteltiin, että

”paavi Franciscus valitsi väärän sävyn” kertoessaan patriarkan kanssa käymästään keskustelusta, mikä ei edistänyt ”rakentavan vuoropuhelun luomista roomalaiskatolisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon välille”. Patriarkan pyrkimyksenä oli tiedotteen mukaan ollut auttaa paavia ymmärtämään Venäjän näkökulmaa, josta länsimaiset tiedotusvälineet eivät halunneet puhua.⁵

Rakentavan vuoropuhelun luominen ortodoksisten patriarkaattien kanssa oli ollut yksi paavi Franciscuksen kirkkopoliittisista tavoitteista jo vuosien ajan. Yhteys arvovaltaisen Konstantinopolin ekumeenisen patriarkaatin johtajaan, Bartolomeos I:een, oli vuosien mittaan muodostunut tiiviiksi. Paavi kutsui suhdettaan Bartolomeokseen henkilökohtaiseksi ja veljelliseksi ystävyudeksi. Bartolomeos oli osallistunut paavin virkaan asettamiseen vuonna 2013, ja seuraavana vuonna paavi oli tehnyt vastavuoroisen vierailun Istanbuliin. Tämän jälkeenkin he olivat tavanneet useaan otteeseen, muun muassa Roomassa.⁶

Vatikaanin suhde Moskovaan oli kuitenkin huomattavasti etäisempi. Franciscuksen ja Kirillin tapaaminen Havannan lentokentällä helmikuussa 2016 oli historian ensimmäinen paavin ja Moskovan patriarkan tapaaminen.⁷

Uudesta tapaamisesta oli neuvoteltu aktiivisesti vuonna 2021, ja kohtaamisen foorumiksi oli valikoitunut syyskuussa 2022 Kazakstanin Nur-Sultanissa järjestetty uskontojenvälinen kokous. Patriarkka Kirill ei kuitenkaan saapunut paikalle. Venäjän ortodoksisen kirkon delegaatiota Nur-Sultanissa johtanut tuore ulkosuhteiden osaston johtaja, metropoliitta Antoni, kertoi Kirillin ja Franciscuksen tapaamisen olevan edelleen mahdollinen, vaikka paavin puheet patriarkasta ”Putinin alttaripoikana” eivät edesauttaneet yhteyttä.⁸ Paavin sanat oli Moskovassa koettu loukkauksena, vaikka sitä ei suoraan haluttu myöntää.

Franciscus tuskin vaaransi orastavaa suhdettaan Moskovaan kevyin perustein. Miksi hän katsoi tarpeelliseksi varoittaa patriarkkaa, ja mihin hän sanoillaan viittasi?

Katolisessa perinteessä alttaripalvelija⁹ on maallikko, joka avustaa pappia tai piispaan jumalanpalveluksen liturgisissa tehtävissä. Alttaripalvelija voi esimerkiksi kantaa ristiä tai kynttilää kulkueessa, pitää liturgista kirjaa avoinna papille, jonka kädet ovat varattuina, ja soittaa pientä kelloa merkkinä hetkestä, jolloin leivän ja viinin uskotaan ehtoollisessa muuttuvan Kristuksen ruumiiksi ja vereksi. Alttaripalvelijat voivat olla eri ikäisiä miehiä tai naisia, mutta osa heistä on nuoria poikia, jotka kenties haaveilevat pääsevänsä jonakin päivänä diakoniksi tai papiksi.

Jäsenmäärältään maailman suurimman ortodoksisen kirkon arvovaltaisen johtajan rinnastaminen messuhierarkiassa alimpana olevaan maallikkoon, vieläpä keskenkasvuiseen nuorukaiseen, saattoi vaikuttaa puhtaalta loukkaukselta. Paavin sanojen terävyyttä ei vähentänyt se, millaiseksi niiden kohde näytti itse mieltävän itsensä ja asemansa. Yksityiskoneella kymmenien palvelijoiden ja turvamiesten kanssa liikkuva patriarkka Kirill edellyttää niin kotimaassaan kuin ulkomaillaakin samankaltaista kohtelua kuin valtionpäämiehet.

Franciscuksen sanojen tulkitseminen pelkäksi loukkaukseksi sivuuttaisi kuitenkin niihin sisältyneen syvemmän merkityksen. Paavi ei niinkään kutsunut patriarkkaa palvelijaksi tai pojaksi vaan varoitti tätä muuttumasta nimenomaan *Putinin* alttaripojaksi.

Franciscus näytti muistuttavan Kirilliä siitä, että tämän tehtävä oli johtaa kirkkoaan ja opettaa sen jäseniä, ei kantaa ristiä presidentin edellä tai pidellä jumalanpalveluskirjaa avoinna, jotta presidentti voisi tulkita Jumalan tahtoa kansalle. Kirkon todellista johtajuutta ei tullut paavin mukaan luovuttaa valtiovallalle.

Putinin alttaripoika pureutuu paavi Franciscuksen ja patriarkka Kirillin maaliskuussa 2022 käymän keskustelun ydinteemaan, Venäjän hyökkäyssotaan Ukrainassa, sekä paavin patriarkalle kohdistamaan varoitukseen.

Kirjan nimi ei ole provokaatio, saati patriarkkaan kohdistuva loukkaus, vaan paavin sanojen herättämä vilpiton kysymys: Millainen on patriarkka Kirillin johtaman Venäjän ortodoksisen kirkon suhde Putinin hallintoon?

Tähän kysymykseen vastaaminen ei ole mahdollista keskittymällä yksinomaan patriarkka Kirilliin. On välttämätöntä katsoa laajemmin kirkon ja valtion suhdetta Venäjällä sekä siinä tapahtuneita tuoreita muutoksia. Tätä teen kuitenkin valikoiden ja tarpeen mukaan. Kyse ei siis ole Venäjän ortodoksisen kirkon historian saati Venäjän historian yleisesityksestä. Kirjassa ei uppouduta Venäjän ortodoksisen kirkon teologiaan, rikkaaseen traditioon tai moninaiseen seurakuntaelämään, ei edes sen hallintoon.

Kirja tarkastelee sitä, miten ja miksi neuvostoaikana vainottu ortodoksinen kirkko nousi Venäjän merkittävimpien instituutioiden joukkoon ja kytkeytyi tiiviisti Kremltiin. Se myös esittelee venäläisen uskonnollisen nationalismin uutta heräämistä ja ilmenemismuotoja.

Jälkimmäinen näkökohta, venäläisen uskonnollisen nationalismin nousu, liittyy kirjan toiseen avainteemaan eli sotaan Ukrainassa. Patriarkka Kirillin suhtautuminen sotaan on hämmentänyt paavin ohella myös monia muita länsimaisia tarkkailijoita. Kyse on epäilemättä lännen ja Venäjän välisestä kuulusta, vaikeudesta ymmärtää toinen toistaan.

Patriarkka on puhunut Ukrainassa käydyistä taisteluista ”metafyysisenä sotana” syntiä vastaan. Venäläiset propagandakanavat sekä johtavat poliitikot Dmitri Medvedevä ja Vladimir Putinia myöten ovat kuvanneet länttä ”satanistiseksi”. Ukrainan kuulumista Venäjälle on sitäkin perusteltu uskonnollisin termein.

Tämä herättää kysymyksen, millainen rooli uskonnolla on Venäjän hyökkäyssodassa. Mistä sotaan liittyvä uskonnollinen kieli kumpuaa? Entä miksi Ukraina on Venäjälle tärkeä sekä uskonnollisesti että kansallisen identiteetin kannalta? Näihin kysymyksiin on mahdotonta vastata ilman katsausta Ukrainan historiaan ja siihen liittyviin syntymyytteihin, jotka ovat näytelleet keskeistä roolia venäläisessä nationalismissa.

Itäisessä kristillisessä perinteessä patriarkka on piispan ylin arvonimi. Patriarkan johtamaa kirkkoa kutsutaan patriarkaatiksi. Osa patriarkaateista sijaitsee yhden kansallisvaltion alueella, kun taas toiset ulottuvat usean valtion alueelle.

Patriarkka Kirillin johtamaa kirkkoa eli Moskovan patriarkaattia kutsutaan yleisesti myös Venäjän ortodoksiseksi kirkoksi. Nämä kaksi käsitettä eivät ole merkitykseltään täysin identtisiä. Ensinnäkin Moskovan patriarkaatin ja Venäjän valtion rajat eivät ole aina olleet yhteneviä. Tänäkin päivänä Moskovan patriarkaattilla on runsaasti hiippakuntia tai seurakuntia ennen muuta entisissä neuvostotasavalloissa mutta myös Japanissa, Länsi-Euroopassa sekä eri puolilla Afrikkaa ja Latinalaista Amerikkaa. Moskovan patriarkaatti ei siis ole pelkästään venäläinen kansallinen kirkko. Lisäksi käsitteiden välillä on mahdollista nähdä kirkko-opillisia ja kirkkopoliittisia eroja. Tässä kirjassa käsittelen niitä kuitenkin selkeyden vuoksi synonyymeinä.

Kirjan kaksi ensimmäistä päälukua käsittelevät Neuvostoliiton hajoamisen jälkeistä sekasortoista 1990-lukua Venäjällä. Ensimmäisessä pääluvussa tarkastelen Venäjän ortodoksisen kirkon neuvostoaikaisia kipupisteitä – uskonnollista vainoa ja valtion kontrollia – mutta myös kirkon nopeaa vaurastumista.

Toisessa pääluvussa keskipisteenä on ortodoksisuuden vahvistuminen Venäjällä. Yhtäältä kyse oli siitä, että kansan enemmistö omaksui ortodoksisen identiteetin. Toisaalta kirkko pyrki samaan aikaan rakentamaan uudelleen tiiviit ja harmoniset suhteet valtiovaltaan, niin sanotun kirkon ja valtion välisen ”sinfonian”.

Kolmannessa pääluvussa katse kääntyy 2000-luvulle. Se esittelee moninaista ja värikästäkin venäläistä uskonnollista nationalismia sekä sen erilaisia muotoja. Neljännessä ja viidennessä pääluvussa syvennyn Putinin kolmannella presidenttikaudella tapahtuneeseen niin sanottuun konservatiiviseen käänteeseen, jolloin ortodoksinen uskonnollisuus ja perinteiset perhearvot nousivat aiempaa näkyvämmälle sijalle venäläisessä politiikassa.

Kuudes ja seitsemäs pääluku keskittyvät Ukrainaan, sen mytologiaan, valtiollisen itsenäisyyden alkuvaiheisiin sekä ortodoksista maailmaa jakaneeseen Ukrainan ortodoksien kamppailuun kirkollisesta itsenäisyydestä.

Kirjan viimeinen pääluku käsittelee Venäjän hyökkäyssotaa Ukrainassa. Tarkastelen uskonnollista retoriikkaa Vladimir Putinin ja venäläisten propagandistien sekä ennen muuta patriarkka Kirillin sotaa koskevissa puheissa. Osansa saa myös se, millaisen reaktion sota ja Kirillin lausunnot ovat herättäneet kansainvälisissä kirkoissa.

Venäjän ja Ukrainan historian suhteen teos rakentuu täysin aiemman tutkimuksen varaan. Tämä koskee yhtä lailla myös muinaista Ruvia, Bysanttia ja Venäjän keisarikuntaa, joita kirjassa sivuan. Alkuperäislähteiden osuus kasvaa kirjan viimeisissä luvuissa, jolloin analysoin patriarkka Kirillin ja muiden kirkollisten johtajien sekä Vladimir Putinin puheita. Varsinaista tekstiä taustoittavaa tietoa löytyy kirjan loppuviitteistä.

Huolimatta siitä, että hyödynnän kirjassa sekä alkuperäislähteitä että omia kokemuksiani ja havaintojani kansainvälisistä kokouksista, kyse ei ole historiallisesta perustutkimuksesta. *Putinin alttaripoika* on tietokirja ja puheenvuoro, joka pyrkii selittämään käynnissä olevia tapahtumia taustalla olevien pidempien tapahtumakulkujen kautta.

Vastausten etsimistä ei helpota se, että tietojen saaminen Venäjältä ja Ukrainasta on sodan vuoksi rajallista. Kriittinen media on tukahdutettu Venäjällä käytännössä kokonaan, ja kaikkea julkisuuteen tulevaa tietoa on tarkasteltava sodan silmälasien lävitse. Tämä koskee erityisesti Venäjää ja Ukrainaa, mutta tavallista suurempaa lähdekritiikkiä on käytettävä myös läntisten lähteiden kohdalla. Sodan päätyttyä tutkijoilla ja toimittajilla on käytössään paitsi aikaa myös uusia lähteitä, joiden avulla täydentää ja korjata sodan aikana syntyynyttä ymmärrystä.

1.

Vauraus ja valta

Kultainen kello

Heinäkuun kolmantena päivänä vuonna 2009 Venäjän ortodoksisen kirkon tuore johtaja, Moskovan ja koko Venäjän patriarkka Kirill tapasi Venäjän oikeusministeri Aleksandr Konovalovin Moskovan keskustassa sijaitsevassa luksusasunnossaan.¹⁰

Patriarkka asui kaupungin kenties kuuluisimmassa asuinkerrostalossa, Moskvajoen rannalla vastapäätä Kremlää sijaitsevassa niin sanotussa hallituksen talossa. Neuvostoliiton keskushallinnon ylimmille virkamiehille 1920- ja 1930-lukujen taitteessa rakennetussa massiivisessa rakennuksessa olivat vuosikymmenten varrella asuneet muun muassa neuvostojohtaja Nikita Hruštšov, kaksi diktaattori Josif Stalinin lasta, kirjailija Anatoli Rybakov sekä suomalaiset kommunistit Otto Wille Kuusinen ja Arvo ”Poika” Tuominen.

Patriarkaatin lehdistöpalvelun edustaja ikuisti ministerin ja hymyilevän patriarkan kohtaamisen. Taustalla näkyvän huoneen ylellistä sisustusta lukuun ottamatta kuvassa ei vaikuttanut olevan mitään erityistä tai huomiota herättävää. Se kuitenkin nostatti kolme vuotta myöhemmin julkisen kohun Venäjällä.

Alkuvuodesta 2012 moskovalaisessa tuomioistuimessa alkoi oikeudenkäynti, jossa Lidia Mihailovna Leonova -niminen nainen vaati alakerran naapuriltaan, Putinin lähipiiriin kuuluneelta Venäjän enti-

seltä terveysministeriltä Juri Ševtšenkolta mittavia korvauksia patriarkan omistamalle viiden huoneen huoneistolle tapahtuneesta pölyvahingosta. Leonova, joka oli Kirillin mukaan hänen pikkuserkkunsa, asui patriarkan asunnossa ja huolehti sen ylläpidosta. Ševtšenko oli tehnyt asunnossaan remontin, jonka seurauksena huoneiston ilmastointilaitte oli rikkoutunut ja paksu pölykerros oli levinnyt ilmastointikanavia pitkin yläkertaan ja peittänyt patriarkan asunnon. Oikeus määräsi maaliskuussa Ševtšenkon perheen maksamaan patriarkalle lähes 700 000 dollarin vahingonkorvauksen patriarkan omistaman ainutlaatuisen kirjakokoelman puhdistamiseksi.¹¹

Oikeudenkäyntiä ja patriarkan saamaa mittavaa korvausta hämmästeltiin venäläisessä mediassa ja internetin keskustelupalstoilla. *The Moscow Times* piikitteli patriarkkaa toteamalla, että olisi ollut tehokkaampaa, jos tämä olisi yksinkertaisesti palkannut siivoojan imuroimaan kertyneen pölyn.¹²

Sen sijaan, että olisi antanut pölyn laskeutua kohun ylle, patriarkka lupautui sittemmin Putinin sotapropagandistina tunnetuksi tulleen televisiojuontaja Vladimir Solovjovin haastatteluun, koska halusi kertoa oman versionsa tapahtuneesta. Tilanne muuttui kuitenkin pahemmaksi, sillä haastattelun aikana Solovjov kiinnitti huomiota patriarkan omaisuuteen ja mainitsi vanhasta valokuvasta, jossa tällä oli kädessään sveitsiläinen Breguet-kultakello.¹³

Patriarkka myönsi toimittajalle saavansa virassaan arvokkaita lahjoja, kuten kelloja. Lahjojen hylkääminen olisi patriarkan mielestä ollut epäeettistä ja tylyä, mutta lahjojen vastaanottaminen ei suinkaan merkinnyt sitä, että hän käyttäisi niitä. Kirillin mukaan toimittajan mainitsema kuva oli väärennös, sillä patriarkan varakkaalta seurakuntalaiselta saama Breguet oli yhä alkuperäisessä lahjapakettissa.¹⁴

Maininta patriarkan kultakellosta ja sitä koskevasta kuvasta herätti mielenkiintoa. Vain muutama päivä haastattelun jälkeen internetissä alkoi levitä Moskovon patriarkaatin sivuilta löytynyt valokuva kolme vuotta aiemmin järjestetystä ministeri Konovalovin ja patriarkka Kirillin tapaamisesta. Venäläinen bloggari oli kiinnittänyt huomiota

patriarkan pöydälle laskemiin käsiin. Pitkät mustat hihat peittivät patriarkan ranteet, mutta pöydän kiiltävään pintaan heijastui kuva kulmaisesta rannekellosta. Patriarkan ranteessa ollut noin 40 000 dollarin arvoinen Breguet oli kätketty pidentämällä kuvankäsittelyohjelmalla patriarkan hihoja. Tekijä ei ollut kuitenkaan huomannut poistaa pöydän pinnan heijastumaa. Internetiin alkoi hetkessä kertyä ivallisia kommentteja ja pilakuvia luksuskelloaan piilottelevasta patriarkasta.¹⁵

Kirkko reagoi kielteiseen julkisuuteen nopeasti. Patriarkaatin edustaja pyysi käsiteltäviä kuvia anteeksi ja totesi, ettei kirkko hyväksynyt minkäänlaista kuvien käsittelyä. Syyllinen selvitettäisiin, ja häntä rankaistaisiin ankarasti. Pian syylliseksi nimettiin patriarkaatin lehdistöpalvelun työntekijä, jonka kerrottiin oma-aloitteisesti päättäneen muokata kuvia. Alkuperäinen kuva ministerin ja patriarkan kohtaamisesta kelloineen palautettiin patriarkaatin verkkosivuille.¹⁶

Mediassa esiintyneet kriittiset äänenpainot eivät kohdistuneet niinkään itse kelloon. Ymmärrystä riitti sille, että patriarkka sai arvokkaita lahjoja ja myös käytti niitä. Lahjojen salailemista ja niistä valehtelemista pidettiin pahempina kuin niiden vastaanottamista. Kirillin käytös ei kriitikoiden mielestä ollut hengelliselle johtajalle sopivaa.¹⁷

Tilanne oli kirkolle kiusallinen. Se oli suhtautunut kriittisesti vaurauteen ja voiton tavoitteluun ja paheksunut julkisesti oligarkkien bisneksiä ja rahankäyttöä.¹⁸ Nyt sen oma johto oli joutunut vastaavan kritiikin kohteeksi.

Kirkko pyrki ottamaan tilanteen haltuunsa. Eri johtohenkilöt patriarkkaa myöten tulivat julkisuuteen ja kertoivat kohun olevan suunniteltu hyökkäys. Kirkon virallisten edustajien mukaan patriarkkaa vastaan kampanjoivat ”eräät vallan käytävissä tänään olevat kuin myös siellä aikaisemmin olleet”.¹⁹

Patriarkka Kirillin keväällä 2012 saaman kielteisen julkisuuden taustoista on esitetty erilaisia tulkintoja. Puolalainen Venäjä-tutkija Katarzyna Chawryło ja venäläinen toimittaja Mihail Zygar ovat pitäneet mahdollisena, että skandaalit ovat olleet tietoisesti rakennettuja. Tähän saattaa viitata myös se, että tapahtumista ovat uutisoineet

liberaalin median ohella myös presidentin hallinnon rahoittamat tiedotusvälineet.²⁰

Siinä missä ruohonjuuritason kriitikot olivat arvostelleet Kirillia kirkon ja valtion liian läheisestä suhteesta, valtiovallalla saattoi olla halua entisestään kiristää liekaa patriarkan ympärillä. Kirill oli nimitetty vain pari kuukautta aiemmin, tammikuussa 2012, osoittanut ymmärrystä kymmenille tuhansille mielenosoittajille, jotka olivat syyttäneet hallitusta vaalivilpistä. Patriarkka oli julistanut, että hallituksen tuli ”kuunnella kansaa” ja ”korjata kurssiaan”.²¹ Joidenkin arvioiden mukaan sekä kello että skandaalit olivat lahjoja Kremlistä, ja niiden tarkoitus oli muistuttaa, että patriarkan valitsemalla kurssilla oli silläkin seurauksensa.

Sveitsiläiseen kultakelloon ja 1,5 miljoonan dollarin luksusasuntoon kohdistunut kielteinen uutisointi herätti uudelleen keskustelun Kirillin varallisuudesta. *The Moscow News* oli vuonna 2006 arvioinut Kirillin henkilökohtaisen omaisuuden jopa neljän miljardin dollarin arvoiseksi.²²

Mediassa esiintyneisiin näyttäviin otsikoihin ja huikeisiin lukemiin ei välttämättä ole luottaminen. Yhtä kaikki, Kirillille näytti kertyneen mittava omaisuus, jolle ei löydy näkyvää selitystä. Kirill eli Vladimir Mihailovitš Gundjajev oli Leningradissa syntynyt papin ja opettajan poika, joka oli työskennellyt koko ikänsä kirkon palveluksessa. Kyse ei siis ollut peritystä tai työllä ansaitusta rahasta. Vastaus piilee siinä, että länsimainen tapa tarkastella omaisuutta ei Venäjän kohdalla toimi.

Yksityisomaisuus ja siihen liittyvä omaisuuden suoja ovat kehittyneet läntisessä Euroopassa useiden vuosisatojen kuluessa. Taloudesta muodostui vähitellen länsimaisten yhteiskuntien selkäranka, ja pääoma alkoi siirtyä niihin valtioihin, jotka vaalivat oikeusvaltioperiaatetta ja pystyivät turvaamaan yksityisen omistusoikeuden.²³

Samaa kehityskulkua ei tapahtunut idässä, jossa klaanijärjestelmä ja basaaritalous jatkoivat eloaan. Itäinen valtajärjestelmä rakentui monimutkaisille sukulais- ja lojaliteettiverkostoille. Kaikki omaisuus

kuului klaanille, ja kaupankäynti perustui perheiden ja sukujen kunniaa koskevaan luottamukseen.²⁴

Professori Jukka Korpela on kuvannut basaaritalouden vuosisataista kehityskulkua Venäjällä. Toisin kuin lännessä, Venäjällä hallitsijan yksityistä omaisuutta ei erotettu valtakunnantaloudesta. Omaisuus kuului tsaarille, ja hän jakoi taloudellisia oikeuksia lähipiirilleen. Tämä merkitsi sitä, että ihmisen varallisuus riippui hänen suhteestaan valtaan. Vaikka Venäjällä toteutettiin 1700- ja 1800-luvuilla talousuudistuksia, ne eivät perustuneet vapaalle kilpailulle tai oikeusvaltiolle. Basaaritalous säilyi. Tämän päivän Venäjällä varallisuus on Korpelan mukaan yhä jonkinlainen lähipiirin sisäinen pooli, jossa ei välttämättä voida määritellä, mikä on kenenkin omaa omaisuutta. Organisaation varojen ja sen johtajien omien rahojen välinen rajaviiva on edelleen häilyvä, mikä koskettaa yhtä lailla valtiota kuin Venäjän ortodoksista kirkkoa.²⁵

Kysymys Kirillin omaisuudesta ei näin ollen ole kytköksissä niinkään hänen henkilökohtaiseen työuraansa tai taloudelliseen toimintaansa kuin hänen ja hänen taustayhteisönsä, Venäjän ortodoksisen kirkon, suhteeseen valtaan. Kirillin vaurastuminen kertoi ennen muuta hänen ja ortodoksisen kirkon aseman muutoksesta sekasortoisella 1990-luvulla.

Historian suurin varkaus?

1980-luvun lopulla Neuvostoliitossa toteutettiin mittavia yhteiskunnallisia uudistuksia kommunistisen puolueen pääsihteeriksi vuonna 1985 nousseen Mihail Gorbatšovin johdolla. Muutamassa vuodessa Gorbatšov lakkautti kommunistisen puolueen yksinvallan ja talouselämää koskeneen valtion monopolin. Hän kasvatti sananvapautta ja antoi paitsi Itä-Euroopan maille myös neuvostotasavalloille huomattavaa poliittista ja taloudellista liikkumavapautta. Uudistukset vaikuttivat kylmän sodan päättymiseen, mutta ne myös vauhdittivat Neuvostoliiton hajoamista.²⁶

Gorbatšovin epäonnistuneet yritykset kohentaa maan kansantaloutta lisäsivät hänen uudistusmielisen kilpailijansa Boris Jeltsinin suosiota. Talous heikkeni, verotulot pienenivät, ja ruplien laskeminen markkinoille johti inflaation kasvuun. Kun Jeltsin valittiin vuonna 1990 Venäjän korkeimman neuvoston eli parlamentin puhemieheksi, Gorbatšov alkoi etsiä vanhoillisia liittolaisia ja ryhtyi keskittämään valtaa itselleen. Maaliskuussa 1990 Gorbatšov valittiin vastaperustettuun Neuvostoliiton presidentin virkaan.

Neuvostoliiton konkreettinen hajoaminen alkoi syksyllä 1990. Gorbatšov halusi pysäyttää Baltian maiden itsenäistymisen, mutta Jeltsin antoi itsenäistymiskehitykselle tukensa, koska hänen tavoitteenaan oli itsenäinen ja demokraattinen Venäjä. Keväällä 1991 Venäjän sosialistinen neuvostotasavalta laati Neuvostoliitosta riippumattoman perustuslain, ja pari kuukautta sen jälkeen järjestettiin ensimmäiset demokraattiset presidentinvaalit. Voittajaksi nousi Boris Jeltsin.²⁷

Neuvostoliiton presidentin titteliä yhä kantanut Gorbatšov yritti estää vallan luisumisen käsistään laatimalla uuden neuvostotasavaltojen välisen liittosopimuksen, joka olisi kaventanut Neuvostoliiton keskusjohtoisuutta ja lisännyt tasavaltojen valtaa. Uudistus oli radikaali, mutta sekään ei enää riittänyt. Useat neuvostotasavallat kieltäytyivät järjestämästä äänestystä liittosopimuksesta, koska ne halusivat täyden itsenäisyyden. Gorbatšovin esittämä liittosopimus oli puolestaan liikaa kommunistisen puolueen vanhoilliselle siivelle, joka yritti elokuussa 1991 kaapata vallan. Venäjän presidentti Jeltsin kuitenkin tukahdutti vallankaappausyrityksen. Neuvostoliiton kommunistinen puolue lakkautettiin, ja Gorbatšov erosi virastaan. Sirppi ja vasara laskettiin viimeisen kerran Kremlin yltä, ja Neuvostoliitto lakkasi olemasta.²⁸

Neuvostoliiton hajoamisen vaikutusta venäläisten elämään on vaikea hahmottaa. Valvonnalle, sensuurille ja sorrolle perustunut järjestelmä hävisi, ja tilalle tuli suuri epävarmuus. Toisille se merkitsi järkytystä ja pessimismiiä, joillekin orastavaa toivoa.²⁹

Vladimir Putinin heltymätön kriitikko, vuonna 2006 murhattu toimittaja Anna Politkovskaja kuvaa *Putinin Venäjä* -teoksessaan

ironiseen sävyyn tavallisten venäläisten kokemusta Neuvostoliiton romahtamisesta ja Jeltsinin valtakauden alusta: ”Kaikki katosi hetkessä: neuvostoideologia, halpa makkara, raha ja varmuus siitä, että Kremlissä oli kansan Isä, joka saattoi olla despootti, mutta oli ainakin vastuussa meistä.”³⁰

Politkovskajan mukaan 1990-luvun alkuvuosina venäläiset näkivät nälkää ja ”ruokaa saadakseen puolet maasta rosvosi toiselta puolelta eikä kukaan ihmetellyt”. Miliisit eivät edes halunneet puuttua asiaan, koska heidänkin oli selviydyttävä, mikä käytännössä merkitsi laitonta liiketoimintaa ja suojelurahojen keräämistä.³¹

Vaikka neuvostovallan sortuminen eittämättä lisäsi kaaosta, Politkovskajan kuvaama korruptio oli sittenkin pikemminkin osa järjestelmää kuin sen puutetta. Venäläisessä yhteiskunnassa yhä elänyt klaanijärjestelmä perustui lähipiirin suosimiselle ja hyödyn tavoittelemiselle. Siinä missä läntinen järjestelmä rakentui veroille ja tulleille, venäläisen järjestelmän ytimessä olivat lahjukset. Tämä ei koskenut vain rikollisia, vaan se oli osa tavallisten ihmisten arkea.³²

Boris Jeltsinin vuonna 1991 alkanutta ja vajaat kymmenen vuotta kestänyttä valtakautta leimasivat talouskriisit ja sosiaalisten arvojen murros. Muutos oli niin perinpohjainen, että se edellytti koko venäläisen yhteiskunnan ja identiteetin uudelleen rakentamista.³³ Valitettavasti moni tavallinen venäläinen joutui toteamaan, että Neuvostoliiton romahtamisen jälkeiselle pessimismille oli optimismia enemmän katetta.

Kansan köyhtymiseen vaikutti merkittävällä tavalla Venäjän talousministerinä vuosina 1991–1992 toimineen ja vapaata markkinataloutta kannattaneen Jegor Gaidarin niin sanottu šokkiterapia eli valtion hintasäätelyn lakkauttaminen. Ratkaisun taustalla olivat Kansainvälisen valuuttarahaston vaatimukset talouden vapauttamisesta, vakauttamisesta ja yksityistämisestä läntisten lainojen ehtona. Se, että uudistukset eivät toimineet, johtui puutteista paitsi venäläisissä pankkijärjestelmissä ja lainsäädännössä myös yrittäjien turvassa. Šokkiterapia johti voimakkaaseen inflaatioon, hintojen nousuun, pankkitalletusten arvon romahtamiseen ja ulkomaankaupan tyrehtymiseen.³⁴

Siinä missä tavallinen kansa näki nälkää, kontrolloimaton kaos tarjosi lähes rajattomia mahdollisuuksia rikollisille ja erilaisille kekseliäille yrittäjille. Menestyvimpiä näistä olivat niin sanotut oligarkit eli miljardiomaisuuksia rakentaneet pankkiirit, teollisuusjohtajat ja talouselämän keinottelijat, joista osa oli entisiä kommunistisen puolueen toimihenkilöitä.³⁵

Valtion tuotantolaitosten yksityistäminen käynnistyi vuonna 1992. Venäläiset pankkiirit ja liikemiehet tarjosivat valtiolle lainoja, joiden vakuudeksi he saivat valtionyritysten osakkeita. Käytännössä lainoja ei tarvinnut maksaa takaisin, vaan osakkeet siirtyivät lainan antajien omistukseen laina-ajan päätyttyä. Venäjälle syntyi valtava pääoman keskittymä, joka oli muutamien miljardöörien käsissä.³⁶

Tapahtumaa on kuvattu modernin ajan merkittävimmäksi omaisuuden siirroksi ja jopa historian suurimmaksi varkaudeksi. Varkaudesta puhuminen on kuitenkin harhaanjohtavaa. Venäläinen järjestelmä oli rakentunut hallinnon myöntämille taloudellisille erivapauksille ja monopoleille, joista oli hyötynyt muun muassa puolue-eliitti. Neuvostojärjestelmän romahtamisen jälkeen heidän tilalleen nousivat oligarkit, jotka hamusivat monopolit itselleen omien verkostojensa kautta. Kaikki tapahtui valtiovallan suostumuksella. Myöhemmin maanpakoon joutuneen oligarkki Boris Berezovskin sanoin valtio *nimitti* joukon miljardöörejä.³⁷

Se mikä näytti länsimaisen oikeuskäsityksen valossa rikolliselta, tai ainakin kyseenalaiselta, oli Venäjällä osa kulttuurista rakennetta. Raja laillisen ja laittoman välillä oli liiketoiminnassa ylipäätään häilyvä.³⁸

Oligarkeille annettu mahdollisuus jättiomaisuuden haalimiseen ei kuitenkaan tapahtunut vastikkeetta, sillä erivapauksien saaminen edellytti lojaliteettia hallitsijalle. Boris Jeltsinin asema 1990-luvulla oli horjuva, mutta hän onnistui selviytymään niin vuoden 1993 perustuslakikapinasta kuin vuoden 1996 presidentinvaaleista. Tiukassa presidentinvaalitaistelussa Jeltsin kukisti gallupeja johtaneen kommunistisen puolueen puheenjohtajan Gennadi Zjuganovin valtionyritysten

yksityistämisen järjestäneen Anatoli Tšubaisin tuen ja oligarkkien ydinjoukon rahoituksen turvin.³⁹

Venäjän Golgata

Oligarkkien ohella yksi merkittävimmistä Neuvostoliiton romahtamisesta hyötyneistä tahoista oli Venäjän ortodoksinen kirkko. Ennen lokakuun 1917 vallankumousta ja Neuvostoliiton syntyä ortodoksisuus oli saanut merkittävän roolin venäläisessä identiteetissä. 1800-luvun kansallisromanttikkojen mukaan venäläisyyden kivijalkoja olivat ortodoksisuus, itsevaltius ja talonpoikaisyhteisöjen yhteisöllisyydessä ruumiillistunut kansallistunne.⁴⁰

Itsevaltaisille keisareille ortodoksisesta kirkosta oli puolestaan tullut väline, jota he hyödynsivät liitoksissaan natisevan imperiumin koossa pitämisessä. Kirkko tuki keisarivaltaa ja sen sotaponnistuksia ensimmäisessä maailmansodassa, koska uskoi keisarivallan torjuvan kirkon vihollisina pitämiä sosialismia ja liberalismia.⁴¹

Venäläiset ortodoksit näkivät kirkon ja valtion välisten suhteiden ihannetilana olevan eräänlainen tasavertainen ja harmoninen rinnakkaiselo, ”sinfonia”, jossa kirkko tukee esivaltaa, joka puolestaan suojelee kirkkoa.

Lokakuun vallankumouksessa valtaan nousseet bolševikit erottivat pian kirkon valtiosta. He eivät kuitenkaan erottaneet valtiota kirkosta sikäli, että valtiovalta puuttui toistuvasti vastavallankumouksellisena pitämänsä kirkon toimintaan. Venäläisen kirjailijan ja historioitsijan Aleksandr Solženitsynin mukaan marxilais-leniniläisen filosofian ja psykologian liikkeellepanevana voimana oli viha Jumalaa kohtaan.⁴²

Uskonnollisten vähemmistöjen asema oli Neuvostoliitossa erityisen tukala, mutta alkuvaiheessa hyökkäykset kohdistuivat ennen muuta ortodoksisen kirkkoon. Kyse ei ollut vielä systemaattisista vainoista vaan sattumanvaraisesta väkivallasta ja terrorista.⁴³

Bolševikit pakkolunastivat ortodoksisen kirkon arvoesineistöä ja kielsivät sekä uskonnonopetuksen että kirkon sosiaali- ja nuorisotyön.

Vuosina 1917–1922 on arvioitu teloitetun yli 8 000 pappia, munkkia ja nunnaa, minkä lisäksi noin 15 000 kuoli vankileireillä tai muutoin ilman virallista tuomiota. Kuolleiden joukossa oli kymmenittäin piispoja. Vainot eivät toki olleet kirkolle uusi asia, sillä ortodoksista kirkkoa ja erityisesti uskonnollisia vähemmistöjä oli vainottu Venäjällä aiempinakin vuosisatoina.⁴⁴

Neuvostoliitto oli syvästi ideologinen suurvalta, jossa uusi ideologia otti ortodoksisuuden paikan. Neuvostoideologian mukaan maailma oli jakautunut kahteen leiriin, joista toisen muodostivat ”luokkajaosta luopuneet rauhantahtoiset sosialistitasavallat” ja toisen ”vihamielisen kilpailun” ajamat kapitalistiset maat. Niin Lenin kuin Stalinkin olivat vakuuttuneita siitä, että kapitalismin luonne johtaisi läntiset suurvallat keskinäiseen konfliktiin, minkä lisäksi kapitalistisen ja sosialistisen leirin yhteentörmäys olisi väistämätön.⁴⁵ Näin ollen maailmanrauha edellytti kapitalismin hävittämistä maailmasta.

Kapitalististen yhteiskuntien nujertaminen oli neuvostoideologian mukaan myös keino vapauttaa sorretti työväenluokka ja hävittää oopiumin lailla ihmisiä orjuuttava uskonto. Kysymys oli kilpailevien järjestelmien, kuten kapitalismin ja uskonnon, kukistamisesta sekä niiden korvaamisesta omalla ideologialla.

Vaikka Neuvostoliiton todellisuus oli kaukana propagandassa maalatuista ihanteista, neuvostoideologia tarjosi kansalaisille valmiin maailmankuvan ja arvot sekä Neuvostoliitolle valtiona globaalin tehtävän ja olemassaolon oikeutuksen. Näin ollen sillä oli paljon yhtäläisyyksiä kilpailijansa eli uskonnon kanssa.

Kirkon johto pyrki turhaan hillitsemään vainoja vakuuttelemalla uskollisuuttaan Neuvostoliitolle. Nizhny Novgorodin metropoliitta Sergei, tuleva Moskovan patriarkka, julkaisi vuonna 1927 papistolle paimenkirjeen, jossa hän korosti kirkon ja valtion kohtalonyhteyttä. Viipurin ja Suomen arkkipiispana aiemmin työskennelleen Sergein mukaan papisto halusi säilyä ortodokseina mutta samaan aikaan tunnustaa Neuvostoliiton isänmaaksi, ”jonka ilot ja onnistumiset ovat heidän ilojaan ja onnistumisiaan ja jonka epäonnistumiset ovat heidän

epäonnistumisiaan”. Sergein mukaan kaikki Neuvostoliittoon kohdistuvat iskut, kuten sodat, boikotit ja sosiaaliset katastrofit, olivat iskuja myös kirkkoa vastaan.⁴⁶

Uskonnollisessa mielessä Sergein lojaalisuus vainoavaa bolševikkihallintoa kohtaan oli mahdollista ymmärtää kirkon ja valtion sintoniaa koskevan opin noudattamiseksi. Kyse oli kuitenkin myös politiikasta. Kirkko pyrki osoittamaan uskollisuuttaan ja alamaisuuttaan valtiolle, joka oli pari kuukautta aiemmin antanut Sergeille luvan perustaa väliaikaisen piispainkokouksen hoitamaan kirkon hallintoa. Sergein tavoitteena oli yhtäältä saada valtio luottamaan kirkkoon ja toisaalta valvoa bolševikkien etuja kirkon sisällä.⁴⁷

Sergein myötämielinen suhtautuminen bolševikkeihin voimisti entisestään kirkollista hajaannusta. Kirkon pääuomaksi muotoutui niin sanottu ”sergianismi”, jonka kannattajat olivat uskollisia neuvostojohdolle ja pyrkivät ideologisessa mielessä sulauttamaan neuvostoliittolaista sosiaalipolitiikkaa ortodoksisuuteen. Osa bolševimin ja sergianismin vastustajista jätti Venäjän ortodoksisen kirkon. Merkittävimpiä näistä ryhmistä olivat Elävä kirkko ja ulkomaille paenneiden venäläisemigranttien perustama Venäjän ortodoksinen ulkomaankirkko (ROCOR).⁴⁸

Metropoliitta Sergein yritykset miellyttää valtiovaltaa eivät lopettaneet vainoja. Bolševikit olivat uskoneet, että uskonto kuihtuisi itsestään pois, koska kommunistisessa järjestelmässä ihmiset eivät enää tarvitsisi sitä. Näin ei ollut kuitenkaan käynyt, joten Stalin voimisti 1930-luvulla uskonnonvastaista terroria nopeuttaakseen toivomaansa kehityskulkua. Venäjän ortodoksisen kirkon lähes 1 000 luostarista viimeinen, Moskovan Danilovin luostari, lakkautettiin vuonna 1930. Joidenkin arvioiden mukaan noin 136 000 pappia, piispaa, munkkia ja nunnaa tuomittiin vuosikymmenen jälkipuolella vankileireille ja heistä noin 85 000 sai surmansa.⁴⁹

Papisto oli toki vain yksi ja lukumäärällä mitattuna suhteellisen pieni vainojen kohteeksi joutunut väestöryhmä. Esimerkiksi maaseudun pakkokollektivisointi, jossa talonpojat siirrettiin valtion yhteis-

tiloille tai surmattiin, oli suuri inhimillinen katastrofi. Se kosketti välillisesti myös ortodoksista kirkkoa, koska merkittävä osa sen uskollisimmista kannattajista oli ollut juuri talonpoikia.⁵⁰

Yksi varhaisimmista ja suurimmista Venäjän keskitysleireistä oli Äänislahden suulla sijainnut Solovetskin luostarisaari, jota on kutsuttu Venäjän Golgataksi. Nimitys tulee Jerusalemin ulkopuolella sijainneesta Golgatan kukkulasta, ”pääkallon paikasta”, jossa Jeesus Raamatun mukaan ristiinnaulittiin. Solovetskissa ja sen alaleireillä pidettiin enimmillään lähes 700 000:ta vankia, joista arviolta viidennes oli uskonnollisten yhteisöjen aktiivisia jäseniä. Kaikki uskonnollinen toiminta leireillä oli kiellettyä, mutta vangit järjestivät Solovetskissa salaisia jumalanpalveluksia, mikä teki siitä yhden maanlaisen kristinuskon keskuspaikoista.⁵¹

Ortodoksisen kirkon asema Neuvostoliitossa alkoi kohentua vasta toisen maailmansodan aikana. Kirkon johto antoi julkisesti tukensa isänmaalle ja Saksaa vastaan ahdingossa olleelle neuvostoarmeijalle. Metropoliitta Sergein mukaan ”Kristuksen kirkko siunaa kaikki ortodoksit, jotka puolustavat kotimaamme pyhiä rajoja”. Huomionarvoisaa on, että Sergei piirsi kirkolleen yhteneväiset rajat Neuvostoliiton rajojen kanssa. Valtiojohto reagoi Sergein viestiin myönteisesti, sillä se tarvitsi kaiken avun isänmaallisuuden ja puolustustahdon ylläpitämisessä. Tämä oli ollut kirkon roolina jo ennen neuvostoaikaa. Kirkosta oli tosin jäljellä enää vain rippeet.⁵²

Vuonna 1914 Venäjän ortodoksisella kirkolla oli ollut 160 piispaa, mutta vuonna 1943 heitä oli enää neljä. Noin 50 000 kirkkorakennuksesta seurakuntien käytössä on arveltu olleen enää 500. Stalin antoi vuonna 1943 kirkolle luvan täyttää 18 vuotta avoimena ollut Moskovan patriarkan virka, ja tehtävään nimitettiin valtiovaltaa myötäillyt metropoliitta Sergei. Kirkko sai myös avata uudelleen kirkkorakennuksia ja teologisia kouluja. Kaiken lisäksi se sai uusia alueita ja jäseniä, kun Puolan itäosia liitettiin sodan päätyttyä osaksi Neuvostoliittoa. Vastineeksi helpotuksista kirkon tuli antaa tukensa sosialistista yhteiskuntaa rakentaneelle kommunistihallinnolle sekä edistää

Neuvostoliiton ideologisia tavoitteita muun muassa järjestämällä rauhankysymystä käsitteleviä kansainvälisiä kokouksia.⁵³

Rauhallisempi vaihe kesti vain reilut 15 vuotta. Stalinia neuvostojohtajana seurannut Nikita Hruštšov halusi siirtää neuvostoliittolaisen yhteiskunnan sosialismin korkeimpaan kehitysvaiheeseen, kommunismiin, minkä seurauksena kirkko koki vuodesta 1958 alkaen jälleen uuden hyökkäyksen. Seurakuntien verotusta korotettiin voimakkaasti, ja tuhansia kirkkorakennuksia suljettiin. 15 000 papin, munkin ja piispan on kerrottu joutuneen pakkotyöhön tai vankilaan. Hruštšovin kauden jälkeen voimakkaimmista vainoista luovuttiin, mutta tilanne jatkui muutoin entisellään aina 1980-luvulle saakka.⁵⁴

Vuosikymmeniä kestäneestä ateistisesta propagandasta huolimatta neuvostoviranomaiset eivät onnistuneet saamaan ortodoksista kirkkoa ideologisesti täysin hallintaansa. Uskontopoliitikkaa johdettiin hierarkkisesti ylhäältä käsin, mutta sen vaikutukset valuivat ruohonjuuritasolle hitaasti. KGB:llä ja uskontojen hävittämisestä vastanneella ”kulttikomissiolla” ei riittänyt aina kykyä tai resursseja ortodoksisen seurakuntaelämän valvomiselle ja tukahduttamiselle, etenkin syrjäisemmissä neuvostotasavalloissa. Poliittisen ilmapiirin heilahdukset tekivät myös Neuvostoliiton uskontopoliitikasta epäjohdonmukaista, mikä osaltaan heikensi sen tehoa. 1980-luvulle tultaessa monet kommunistista vallankumousta edeltäneet kirkolliset suuntaukset olivat yhä elossa kirkon sisällä.⁵⁵

Mihail Gorbatšovin nousu kommunistisen puolueen pääsihteeriksi merkitsi avoimuuden ja uudistusten aikakautta myös Venäjän ortodoksiselle kirkolle ja muille perinteisille venäläisille uskonnoille. Gorbatšovin noustessa valtaan seurakuntien käytössä olleiden kirkkojen määrä Neuvostoliitossa oli kolmannes verrattuna Stalinin kauden loppuun. Vain kolme vuotta myöhemmin, vuoden 1988 lopulla, maassa oli avattu uudelleen yli 800 suljettuna ollutta kirkkoa. Vastaava ilmiö tapahtui myös moskeijoiden ja synagogien kohdalla.⁵⁶

Vuotta 1988 pidettiin Venäjän kristillistämisen 1000-vuotisjuhla-vuotena. Ortodoksinen kirkko oli suunnitellut varovaisia juhlallisuuk-